

УЧАСТЬ ГАЗЕТИ “РАДА” В РУСІ ЗА СПОРУДЖЕННЯ ПАМ’ЯТНИКА Т.Г.ШЕВЧЕНКОВІ (1906-1914 рр.)

П.ОПАНАЩУК

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Перша російська революція внесла певні демократичні свободи в суспільне та культурне життя імперії. Не стала винятком цього процесу й Україна. У ній, поряд зі зростаючим інтересом народу до рідної мови, літератури та культури в цілому, не менший інтерес виявився і до пізнання власної історії. Тому ці питання знайшли широке висвітлення на сторінках першої щоденної української газети “Рада”.

Серед проблем розвитку вітчизняної культури, на які звертали увагу співробітники цього видання, важливе місце посідало питання належної організації відзначення 100-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка (9 березня 1914 р.) та п’ятдесятилітніх роковин його смерті (10 березня 1911 р.). Починаючи з перших номерів видання газети, редакційний колектив “Ради” проводив широку кампанію, спрямовану на вшанування пам’яті Т.Г.Шевченка шляхом встановлення йому пам’ятника у м. Києві. Ця подія, на думку редакційного колективу газети, повинна була об’єднати все українське суспільство навколо ідеї національного відродження.

Ця сфера діяльності української інтелігенції на початку ХХ ст. є недостатньо вивченою у вітчизняній історіографії. Саме тому головною метою даного дослідження є висвітлення роботи редакційного колективу газети “Рада”, спрямованої на залучення українського громадянства до збирання коштів на побудову пам’ятника Т.Г.Шевченка в Києві.

Одним з перших на сторінках “Ради” це питання порушив Д.Дорошенко. У своїх статтях він звертав увагу читачів газети на те, що всі народи спорудили пам’ятники своїм видатним культурним діячам: у Росії – Пушкіну, в Польщі – Міцкевичу, а в Україні було встановлено лише скромний бюст І.Котляревському в Полтаві. Відкриття монумента Т.Шевченкові Д.Дорошенко вважав нагальним завданням української громадськості у підготовці до відзначення сотої річниці від дня народження поета¹. Це, на його думку, повинно було сприяти піднесенню національної свідомості в українському суспільстві, а активне залучення до цієї справи представників західноукраїнської інтелігенції мало ще більше зміцнити культурні зв’язки українців, які були розділені кордонами двох імперій².

Підготовчі роботи, спрямовані на вшанування пам’яті поета монументом в історичному центрі України Києві, були розпочаті ще за рік до виходу “Ради” в світ. Уже у 1906 р. Золотонооським земством було започатковано збір коштів на побудову пам’ятника Т.Шевченку, а в 1907 р. до цієї справи долучилося Полтавське земство та інші інституції³.

У 1906 році Київською міською думою було обрано спеціальну комісію з 28 осіб, яка мала займатися організаційними питаннями побудови пам’ятника Т.Шевченкові. До її складу увійшли представники від різних громадських організацій та відомі діячі науки і культури. Серед них М.С.Грушевський – представник від Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові, В.Г.Кричевський – лвівської “Просвіти”, В.П.Науменко – журналу “Киевская Старина”, А.Г. В’язлов – київської “Просвіти”. Свого представника у цій комісії в особі Є.Чикаленка мала й “Рада”⁴.

Київською міською думою до складу комісії були обрані й представники від проурядових організацій або навіть відверто ворожі українству особи. Зокрема, серед них були Чернов, Солуха, Стороженко, Бражников та інші. Редакційний колектив “Ради” вважав глумом над національними почуттями українців включення їх до складу комісії і висловлював переконання, що це найбільше гальмує розпочату справу⁵. Саме тому керівники газети наполягали на тому, щоб питанням побудови пам’ятника Кобзареві займалися українські патріоти, яким небайдужою була пам’ять поета.

В ході організації збору коштів на побудову монумента виникла низка інших організаційних проблем. Будувати пам’ятник планувалося в Києві, однак дозвіл збирати кошти на його зведення було дано Полтавській губернській земській управі. Це призвело до багатьох непорозумінь

між зацікавленими у цій справі інституціями і критикувалося колективом “Ради”. Співробітники газети були переконані у необхідності кращої організації та централізації цього процесу. У зв’язку з цим у згаданій статті Д.Дорошенка, окрім усього іншого, вказувалося на необхідність створення центрального комітету, до якого б увійшли представники від Київської думи, земств та інших інституцій і окремі громадські діячі⁶. Цей комітет мав зайнятися організацією збирання коштів, пошуком місця для пам’ятника, відкрити дискусію з цієї справи на сторінках преси, щоб за допомогою участі всього українського суспільства визначити найкраще місце для встановлення монумента⁷. Головним же завданням даного комітету мало стати налагодження координованого зв’язку між Полтавським губернським земством та Київською міською думою, а також залучення до цієї справи широких громадських кіл.

Статут такої організації було вироблено в квітні 1908 року особливою комісією з членів Київського Шевченківського комітету та представників українського громадянства в Києві⁸. До її складу увійшли приватні особи та представники інституцій, які змогли внести до загального фонду не менше як 1000 крб. Однак новостворена установа змогла приступити до роботи лише в 1909 році.

Кореспонденти “Ради” спрямували шквал критики на адресу новоствореного комітету через слабку активність його членів у проведенні покладеної на них роботи. Зокрема, співробітник газети Г.Коваленко-Коломацький у статті “В справі збудування пам’ятника Т.Г.Шевченкові” відзначив, що до складу комітету увійшли люди, “для яких Шевченків монумент цікавий... тільки через те, що він буде скрашати собою місто”⁹. Активний громадський діяч та співробітник “Ради” Л.Жебуньов також стверджував, що розпочата Полтавським земством справа “загрула в тенетах канцелярщини, формалістики, і... навмисного її гальмування”¹⁰.

Практичні заходи щодо поширення в суспільстві інформації про започатковану справу здійснювалися надзвичайно мляво та неорганізовано. За інформацією, наданою Полтавським земством, станом на 1908 рік активну участь в організації збирання коштів на зведення монумента брало лише 478 осіб. Через це у квітні 1908 року організаторами даного заходу було розіслано лише 92 квитанційні книжки для збору коштів, за якими було зібрано близько 900 крб. Загальна сума коштів, зібраних Полтавською земською управою станом на червень 1908 р., налічувала лише 15 тис. крб. (а загалом слід було зібрати близько 100 тис. крб.)¹¹.

Д.Дорошенко у своїх статтях, опублікованих на сторінках “Ради”, відзначав, що про цю справу настільки мало говорилося, що більша частина українського громадянства, напевно, і не знала про неї. Інший відомий учений і громадський діяч І.Огієнко, спостерігаючи за життям українського села, також зауважував, що селяни у переважній своїй більшості не були обізнані з планами зведення монумента українському Кобзарю¹².

З огляду на це серед основних заходів, які слід було здійснити для успіху розпочатої кампанії, Д.Дорошенко назвав поширення в українських періодичних виданнях інформації про збирання коштів на побудову пам’ятника Т.Шевченку, інформування суспільства про використання отриманих коштів. Не останню роль у популяризації цієї справи мали відіграти інституції імені Шевченка: “Просвіта” в Києві, просвітньо-добродійне товариство в Петербурзі тощо. На допомогу мали прийти всі організації “Просвіти”, українські часописи, а також ті російські видання, для яких не була байдужою українська національна справа¹³.

Публікації, які висвітлювали питання організації зведення монумента, найчастіше розміщували на сторінках “Ради” Д.Дорошенко, Г.Коваленко-Коломацький, С.Єфремов, В.Жебуньов та інші кореспонденти газети. Регулярно публікувалися тут і представники полтавського комітету по зведенню пам’ятника Т.Шевченкові, подаючи докладні звіти про всі організовані ними заходи.

Починаючи з серпня 1909 року, редакційним колективом газети було заведено рубрику під назвою “Справа з пам’ятником Т.Г.Шевченку”, у якій читачі інформувалися про підготовку до зведення монумента. Таким чином, значні зусилля кореспондентів газети були спрямовані насамперед на поширення докладних відомостей про заходи, які стосувалися справи побудови пам’ятника Кобзареві.

Однією з причин слабкої активності збирання коштів було те, що ім'я Т.Шевченка було на той час ще мало відоме широкому загалові, зокрема у південно-східних губерніях України. Співробітник "Ради" Г.Коваленко-Коломацький писав, що навіть текст підписних листів, призначених для збору коштів на пам'ятник, був складений надзвичайно сухо, "без жодної агітаційної риси, без жодного натяку про те, хто такий, якої великої ваги для українського народу єсть наш національний геній"¹⁴.

Плідні результати могла дати популяризація серед широкого загалу творів Т.Шевченка. З приводу цього Д.Дорошенко у статті "В справі пам'ятника Т.Шевченкові" зазначав, що поширення творів письменника у народі "стоїть в тісному зв'язку з постановкою пам'ятника: справа пам'ятника сприяє ознайомленню з поетом і служить важною зброєю поширення національної свідомості"¹⁵.

У доповнення до цього І.Огієнко в статті "Шевченко на селі" слушно зауважував, що гарна книжка про життя Шевченка повинна бути настільки дешева, щоб її міг собі придбати й читач-селянин. На його думку, "це був би найкращий вінок на пам'ятник... великому поетові"¹⁶. Такі міркування змусили редакційний колектив "Ради" звернути увагу на підтримку видання недорогих і доступних для народу книг про життя Т.Шевченка та його творів. Однією з них стала популярна біографія письменника, яка була видана коштами київського видавництва "Час", а значна частина грошей, отриманих від реалізації цієї книги, пішла у фонд побудови пам'ятника¹⁷.

Широкий біографічний матеріал про життя письменника подавався й на сторінках "Ради". Наприклад, до номера газети, присвяченого 48-м роковинам смерті Кобзаря, С.Єфремов підготував цікавий нарис "Шевченко за ґратами". У ньому розповідалося про ув'язнення письменника в 1847 році, аналізувалися основні його поезії цього періоду та здійснено спробу розкрити духовний стан і переживання поета у цей складний період його життя¹⁸.

На сторінках газети, окрім усього іншого, ширилася інформація про продаж доступних для населення портретів Т.Г.Шевченка, виконаних художником Ф.Красицьким, та листових карток з портретом поета, виконаних П.Сластіоном. Кошти від їх реалізації також надходили у фонд побудови пам'ятника¹⁹.

Діяльність газети у справі побудови монумента Кобзареві знайшла широкий відгук серед читачів та передплатників "Ради". На адресу її редакції надходили численні листи з проханнями подавати більше інформації про те, куди надсилати кошти і які практичні кроки робляться у справі відкриття пам'ятника.

Крім цього, в окремих листах читачі висловлювали свої міркування з приводу того, яким чином можна найефективніше організувати справу збирання коштів. В одному з таких листів дописувач "Ради" розповів про досвід німців у спорудженні пам'ятника письменникам Шиллеру та Кернеру у Лошвиці. Одним з таких заходів була організація збирання коштів шляхом випуску дешевих марок, які можна було придбати у будь-якій крамниці міста й кошти від реалізації яких ішли до відповідного фонду²⁰. Цей досвід був використаний організаторами побудови монумента Т.Шевченку. Ними було видруковано спеціальні талонні книжки та квитки вартістю в 5 та 3 коп., названі "Марками для збору пожертвований на пам'ятник Т.Г.Шевченке в Києві". У травні 1909 р. було видруковано 10 тис. таких квитків вартістю 3 коп. та 20 тис. – по 5 коп., які було надіслано до різних установ та організацій м. Києва.

Редакційний колектив "Ради" був серед інституцій, уповноважених проводити збирання коштів від громадянства, призначених на побудову пам'ятника Т.Шевченкові. З цією метою майже кожен номер газети розпочинався закликом: "Жертвуйте на пам'ятник Т.Шевченка в Києві"²¹.

Для залучення більшої кількості жертводавців на сторінках газети періодично вміщувалися відомості про тих осіб, які надсилали свої кошти на адресу редакції, та про розміри сум, які були від них отримані. Зокрема, з 15 тис. крб., зібраних станом на червень 1908 р., 2805 крб. 36 коп. було зібрано редакцією "Ради". Для порівняння: до каси Полтавської земської управи за цей

самий період надійшло 3624 крб. 51 коп.; Золотоноською повітовою земською управою зібрано 3497 крб. 50 коп.; Київською міською думою – 1,5 тис. крб.; Київською “Просвітою” – 808 крб. 19 коп.²²

Станом на вересень 1912 року організаційним комітетом на побудову пам’ятника було зібрано 110 тис. крб., значна частина яких була зібрана редакцією “Ради”²³. Таким чином, співробітники газети активно долучилися до збирання коштів, призначених на побудову пам’ятника, що допомогло суттєво збільшити надходження до фонду організаційного комітету.

На сторінках “Ради” також розгорнулася широка дискусія з приводу проекту монумента великому Кобзареві. Редакція газети отримувала велику кількість листів від скульпторів та художників з різних країн із проханням надати їм якнайбільше докладної інформації про умови конкурсу.

Численними були дописи, в яких читачі газети висловлювали своє власне бачення того, яким мав бути загальний вигляд пам’ятника. Зокрема, деякі дописувачі “Ради” вважали, що однією зі складових частин композиції монумента слід було зобразити кобзаря, який би грав на кобзі, а коло нього – хлопчика-поводиря в латаній свитині²⁴. Інший кореспондент газети писав, що “пам’ятник повинен бути зроблений в чисто національному дусі. Постаць поета неодмінно повинна бути в одязі того народу з якого він вийшов, для якого працював”²⁵. Цієї ж думки дотримувався й видавець “Ради” Є.Чикаленко, зазначаючи у своєму щоденнику, що Т.Шевченко як народний поет повинен був звертати до себе увагу народу передусім народним вбранням²⁶.

Натомість О.Бражицький з Кам’янця-Подільського у своєму листі до редакції газети переконував у тому, що майстерно виконане погруддя поета було б доцільнішим ніж його постаць на повний зріст. Він писав, що “риси дорогого обличчя важливіше штанів та чобіт поета. Під бюстом необхідний вінок, нижче – напис. На сторонах монумента обов’язково потрібні неперевершені рельєфи з кращих його творів... і притому такі сцени та обличчя, які змогли б збудити інтерес до самих його творів”²⁷.

На думку іншого дописувача “Ради”, журі конкурсу слід було врахувати всі погляди на проект пам’ятника, висловлені поодинокими особами, і таким чином синтезувати бачення монумента Т.Г.Шевченкові усім українським громадянством. При цьому зверталася увага на недоцільність вживання алегоричних образів при проектуванні пам’ятника²⁸. Зокрема, читач з Кам’янця-Подільського О.Бражицький зазначав, що “алегорії нашому народу ще не скоро будуть зрозумілими. Мета пам’ятника – не здивувати Європу, а просвітлити темних”²⁹.

Були й досить оригінальні пропозиції, які полягали у тому, щоб зібрані на пам’ятник кошти спрямувати на побудову бібліотеки в Кисві, на зразок Рум’янцівської – в Москві. На думку автора одного з листів, це дало б більш плідні результати для національного руху, аніж зведення монумента³⁰.

Редакційним колективом “Ради” на обговорення читачів виносилися проекти пам’ятника, розроблені скульпторами М.Гаврилком, І.Трушем, М.Сасом та іншими митцями. Багато листів редакцією газети було отримано від дописувачів зі словами підтримки на адресу проекту монумента, розробленого М.Сасом³¹. Один з кореспондентів “Ради” відзначав у своєму листі: “Перше, що звертає на себе велику увагу в [цьому] проекті, це справжній національний вигляд пам’ятника, а друге – він своїм величним виглядом відрізняється від інших... пам’ятників і цим звертав би увагу громадянства”³². Сільський священник із с. Ярмолинці Подільської губернії зазначав, що саме “такий пам’ятник, а не інший в силах дати величезне вражіння на наш народ і глибоко засяяти у душі твори Шевченкові”³³.

На сторінках “Ради” також розгорнулася дискусія з приводу місця, на якому мав бути споруджений пам’ятник Кобзареві. Погляди на це питання були різними і досить часто суперечливими. Серед можливих варіантів розглядалися місця біля Золотих воріт, на Бібіковському бульварі (“навкоси проти пам’ятника Миколаю І”), на Караваївській вулиці та інші³⁴.

Дописувач “Ради” А.Білашенко писав у своєму листі: “Щодо місця під пам’ятник, то воно ні в якому різі не повинно бути тим, що одведено на Караваївській вул., бо такий великий поет як Т.Г.Шевченко заслуговує під свій пам’ятник кращого місця і неодмінно в Старому Києві”³⁵. Найбільше для цього, на думку дописувача, підходили сквери біля Михайлівського монастиря, а також Золотоворотський сквер³⁶.

Співробітники “Ради” також неодноразово рішуче висловлювалися проти наміченого місця для монумента Т.Г.Шевченкові на Караваївській площі, вказуючи на більш придатне для цього місце – над Дніпром у кінці Петровської алеї. Однак шевченківський комітет на засіданні, яке відбулося 22 грудня 1912 р., більшістю голосів ухвалив звести пам’ятник поетові саме на цій вулиці. Вбачаючи в даній постанові “велику історичну помилку” і не бажаючи зв’язувати з нею ім’я представника “Ради”, Є.Чикаленко написав заяву про вихід з комітету на знак протесту проти такого рішення. Цей вчинок, за словами Є.Чикаленка, “розв’язував руки” “Раді”, оскільки часто траплялося так, що редакція не погоджувалася з рішеннями комітету, членом якого був видавець газети. Це ставило його в незручне становище перед співробітниками видання³⁷. Вихід Є.Чикаленка з комітету давав можливість працівникам газети об’єктивніше висвітлювати всі події, пов’язані з підготовкою встановлення монумента Т.Шевченкові.

Окрім “Ради”, справу організації побудови пам’ятника великому Кобзареві активно підтримували такі впливові вітчизняні періодичні видання, як “Рідний край”, “Літературно-науковий вісник” та ряд інших газет і журналів.

У 1914 р. на перешкоді планам зведення пам’ятника Т.Шевченкові став циркуляр міністра внутрішніх справ, яким заборонялося відзначення річниці Т.Шевченка, а також найменування його іменем навчальних закладів та вулиць, призначення стипендій та збір коштів на утворення фонду імені поета. Тут же вказувалося на те, що відкриття пам’ятників та бюстів письменнику не повинні мати характеру урочистого свята, а будь-які збори заборонялися. У відповідь на цей циркуляр “Радою” було надруковано “Заяву Голові ради міністрів з приводу заборони майбутнього вшанування пам’яті поета Шевченка”, в якій висловлювався протест проти вищезгаданих дій уряду³⁸. Дана заява 7 лютого 1914 р. була підписана 36 членами Думи. У подальші дні “Рада” присвячувала цій темі не лише окремі статті, а й цілі номери. На жаль, початок Першої світової війни та введення у прифронтових районах військового стану не дали можливості втілити в життя плани щодо спорудження монумента Т.Шевченку. Українське громадянство спромоглося встановити гіпсове погруддя письменникові лише у 1920 р.

Незважаючи на це, розпочата українською інтелігенцією кампанія принесла плідні результати. Справа з організацією встановлення пам’ятника поету в 1906-1914 рр. сприяла піднесенню національної свідомості тисяч українців. Велика кількість дописів від читачів газети свідчить про те, що справа увічнення пам’яті Т.Шевченка не була байдужою для українського громадянства. Кожен прагнув зробити свій внесок у спільну для всього народу справу, висловивши свої міркування з цього приводу на сторінках єдиного на той час в Російській імперії щоденного українського часопису. Дана акція набула всенационального масштабу, сприяючи об’єднанню всіх українських патріотичних сил.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ *Дорошенко Д.* Про пам’ятник Шевченкові // Рада. – 1906. – 5 листопада.
- ² *Дорошенко Д.* В справі пам’ятника Т.Шевченкові // Рада. – 1908. – 7 червня.
- ³ *Л.П.* Що робиться для збудування пам’ятника Т.Г.Шевченкові у Києві // Рада. – 1908. – 24 серпня.
- ⁴ *Чикаленко Є.* Щоденник (1907-1917): Документально-художнє видання: У 2-х т. – К., 2004. – Т.1. – С.74-75.
- ⁵ *Зневага пам’яті Шевченка* // Рада. – 1906. – 7 грудня.
- ⁶ *Леонтович В.* До справи збудування пам’ятника Т.Г.Шевченкові: Лист до редакції // Рада. – 1908. – 28 травня.

- ⁷ *Дорошенко Д.* Про пам'ятник Шевченкові // Рада. – 1906. – 5 листопада.
- ⁸ *Л.П.* Що робиться для збудування пам'ятника Т.Г.Шевченкові у Києві: Звістки з Полтави // Рада. – 1908. – 12 листопада.
- ⁹ *Ков.-Кол. Гр.* В справі збудування пам'ятника Т.Г.Шевченкові // Рада. – 1909. – 11 липня.
- ¹⁰ *Жебуньов Л.* До уваги київському комітетові в справі збудування пам'ятника Т.Шевченкові і українському громадянству // Рада. – 1909. – 17 липня.
- ¹¹ *Л.П.* Що робиться для збудування пам'ятника Т.Г.Шевченкові у Києві // Рада. – 1908. – 24 серпня.
- ¹² *Огієнко І.* Шевченко на селі: (Чи знають Шевченка та його твори наші селяне?) // Рада. – 1909. – 26 лютого.
- ¹³ *Дорошенко Д.* Про пам'ятник Шевченкові // Рада. – 1906. – 5 листопада.
- ¹⁴ *Ков.-Кол. Гр.* Справа з пам'ятником Т.Г.Шевченкові // Рада. – 1909. – 15 серпня.
- ¹⁵ *Дорошенко Д.* В справі пам'ятника Т.Шевченкові // Рада. – 1908. – 7 червня.
- ¹⁶ *Огієнко І.* Шевченко на селі: (Чи знають Шевченка та його твори наші селяне?) // Рада. – 1909. – 26 лютого.
- ¹⁷ *Л.П.* Що робиться в справі збудування пам'ятника Т.Г.Шевченкові: Вісти з Полтави // Рада. – 1909. – 23 квітня.
- ¹⁸ *Єфремов С.* Шевченко за ґратами // Рада. – 1909. – 26 лютого.
- ¹⁹ *Л.П.* Що робиться в справі збудування пам'ятника Т.Г.Шевченкові: Вісти з Полтави // Рада. – 1909. – 23 квітня.
- ²⁰ *Волох С.* Цеглина на пам'ятник // Рада. – 1908. – 8 жовтня.
- ²¹ *Ков.-Кол.* В справі монумента Т.Г.Шевченкові // Рада. – 1909. – 28 травня.
- ²² *Л.П.* Що робиться для збудування пам'ятника Т.Г.Шевченкові у Києві // Рада. – 1908. – 24 серпня.
- ²³ *Чикаленко Є.* Вказ. праця. – С.236.
- ²⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф.44. – №130. – Арк.1.
- ²⁵ Там само. – №23. – Арк.1.
- ²⁶ *Чикаленко Є.* Вказ. праця. – С.167.
- ²⁷ ІР НБУВ. – Ф.44. – №28. – Арк.2.
- ²⁸ Там само. – №14. – Арк.1-2.
- ²⁹ Там само. – №28. – Арк.2.
- ³⁰ Там само. – №149. – Арк.2.
- ³¹ Там само. – №195. – Арк.1; №130. – Арк.1.
- ³² Там само. – №23. – Арк.1.
- ³³ Там само. – №48. – Арк.1.
- ³⁴ *Чикаленко Є.* Вказ. праця. – С.166.
- ³⁵ ІР НБУВ. – Ф.44. – №23. – Арк. 1.
- ³⁶ Там само. – Арк.1-2.
- ³⁷ *Чикаленко Є.* Вказ. праця. – С.253-254.
- ³⁸ Заява Голові ради міністрів з приводу заборони майбутнього вшанування пам'яті поета Шевченка // Рада. – 1914. – 28 лютого.